

H. ARASLI

Imadeddin
NESİMİ

HAMİT ARASLI

İmadeddin Nesimi

(HAYAT VE YARATIMI)

AZERBAJCAN DEVLET BASIMEVI
Bakú • 1972

*Mende sığar iki cahan
men bu cahana sığmazam,
Gevher-i lamekan menem,
kevnü mekana sığmazam.*

Yakın doğu edebiyatında humanizmin, insan liyakatini değeriendirme ve insan mutluluğunu terennüm etmenin çok eski tarihi var. Daha 12 ci yüzyılda Nizami, Hakani gibi büyük üstatlar insanlığın mukadderatı üzerinde düşünürken insanı saygıya layık kudretli bir varlık gibi tasvir ederek, yaratıkların en şerefli diye vasıflandırıyor, insan zekâsının harikalar yaratmaya, kâinatın esrarını açmaya gücü yeter derecede bulunduğunu kendi eserlerinde takdir lisanıyla belirtiyorlardı.

Doğunun Celaleddin Rumi ve Mahmut Şebüsteri gibi düşünür

şairleri vahdet-i vucut dedikleri panteizm fikirlerini yayarak insanı düşünmege, kendi varlığını idrak etmege davet ediyor, insanı ve bütün varlıkları "akl-i küll" adlandırıyor, yaratanın zerresi sayıyor ve külle müteveccihen ona kavuşmak için insana manevi bakımdan kemale ermeği tavsiye ediyorlardı. Fakat bütün dinler gibi islam dini de, din adamları, da, insanı allahın kulu adlandırarak, onun bütün hüner ve marifetini ilahiyata bağlıyor, insanı kendi "alinyazısı"na razı olup dünya nimetlerine göz yummaya, ahiret hayaliyle yaşamaya davet ediyorlardı.

Böyle bir zamanda insanı dünyanın yaratıcısı, öncesiz ve sonsuz bir varlık adlandıran büyük şirvan şairi Imameddin Nesimi insan zekâsını kölelikten kurtulup kendi kudretini idrak etmege davet ediyordu. Azeri şiir dilini yükseklere kaldıran Nesimi yaşadığı devrin ilerci fikirlerini terennüm eden, büyük Nizaminin doğu edebiyatına getirdiği ilerci ülküleri yaşatıp geliştiren, kendi yüce dilekleri uğrunda yorulmaksızın çarpışan ve en değerli varlığından vazgeçmesini beceren öyle mücahit üstattır ki, mertlik ve özveriyle ölüme gitmenin eşsiz örneğini vermiştir.

Kendi anayurdunda edebi dilin gelişmesine büyük hizmeti dokunan Nesimi, derebeylik boyundurugu ve zorbalığına, istilacılığa karşı koymuş, din adamlarını kınıyan eserleriyle fikirlerin oyanmasına yardım etmiştir.

Nesiminin eserleri azerice yaratılmış şiirin gelişmesinde kendi ilerci özellikleriyle pek önemli rol oynamıştır. O kadar ki, çok bileşik ve dolambaçlı bir gelişme yolu kateden Nesimi Azerbaycanda anadilinde yaranmış felsefi şiirin temelini atmış bulunuyor.

Şairin asıl adı son zamanlara kadar bilinmiyordu. Çok eski tezkereciler kendisinden bahsederken adını Imameddin ve Mesimeddin yazıyorlardı. Aydındır ki, bunlar şairin asıl adı değil, ortaçağda çok hoş karşılanan takma addır. Fakat Halep tarihinden bahseden arap kaynaklarında şairin adı Ali belirtiliyor ki, bu da gerçeğe uygundur. Çünkü bu ad Fazlullah Naiminin "Vasiyetname" sinde de anılıyor. Fazlullah ölümünden önce yazdığı bu "vasiyetname"de kendi dostları sırasında Ali-Seyitali adını da anıyor ki, bu olay da şairin çağdaşı olan arap tarihçilerinin verdiği bilgiyi doğrultuyor.

Şairin nerede dünyaya geldiği de çeşitli kaynaklarda başka başka olarak belirtiliyor. Kendisinin Bağdat civarındaki Nesimi köyünde, Diyarbakırda, Tebrizde, Şirazda, Şemahıda ve Bakuda doğduğunu belirtenler var. Azerbaycan edebiyatçılarının araştırmaları şairin şirvanlı olduğunu gösteriyor.

Bu araştırmalardan aydın olduğu gibi şair 14 cü yüzyılın ortalarında şemahı şehrinde doğmuş, ilk tahsilini de burada almıştır. Azerbaycan bilginlerinin bu fikri, Fazlullah Neiminin 1394 de şirvanda hapiste iken yazdığı “Vasiyet-name” ile doğruluyor. “Vasiytename” de şairin kendisinden ve babasından bahsedilmiştir. Aydın oluyor ki, şair kendisi gibi hurifilere çok yakın Seyit Mehmet adlı bir şahsın ogludur.

şemahı, Azerbaycan tarihinde çok önemli rol oynamış şirvanşahlar hanedanının başkendi idi. Ortaçağda dünyanın birçok ölkelerinden buraya ticaret kervanları gelir, şirvan ipeği elden ele gezerdi. şemahıda güzel saraylar, medreseler, hanlar vardı. Birçok bilgin ve şairin doğup büyüdüğu, yaşayıp yarattığı kùltür merkezi olan bu şehir bilhassa 12 ci yüzyılda bütöün yakın doğuda şöhret bulmuştu.

Mođol istilası Yakın doğunun birçok kùltür merkezleri gibi şemahı şehrini de dağıtmış olsa da, 14 cü yüzyılda burada kùltürel hayat yine de devam ediyordu.

13 cü yüzyılda arasız hücumlara uğrıyan şirvan hükümdarlığı kendi azametli günlerini kaybetmiş olsa da kùltürel gelişmesini koruyordu. Bilhassa şirvan hükümdarlığına bağlı bulunan Baku şehrinin bir liman ve petrol kaynağı gibi şöhret kazanmış olması memleketin ekonomik hayatında ve kùltürel gelişmesinde önemli rol

oynıyordu. İlk öğrenimini şemahı medresesinde yapan şair kendi ana dilinden başka arapça ve farsçayı da, her iki dilde güzel eserler yazabilecek kadar mükemmel öğrenmiş, kendi devrindeki bilginlerin eserlerini derinden mütalaa ederek bilhassa dini, felsefi eserler ve dini tarikatlerle daha çok meşgul olmuştur. Eserlerinden aydın olduğu üzere Yakın doğunun tanınmış tarikat bilginlerinin eserlerini derinden inceliyen Nesimi arap, fars, ve tacik yazarlarının eserlerini de öğrenmiştir. Nesiminin eserlerinde Celaleddin Rumi, şems Tebrizi, Sadi ve Ferideddin Attarın adları ile yanyana İbni Sina, Muhiyeddin Arabi şibli, Kerhi gibi önlü bilgin ve şairlerin adları anılıyor. Nesiminin eserleri kendisinin gençliğinde Safeviler hanedanının kurucusu olup o zamanlar Erdebilde büyük şöhret kazanmış Safiyeddinin ve onun oğlu şeyh Sadreddinin eserleriyle de tanınmış olduğunu gösteriyor.

Nesiminin eserlerinden aydın olduğu gibi daha 10 cu yüzyılda “Enel hak” yani “Benim Allah” dediği için Bagdat şehrinde din adamlarının verdiği fetva ile daragacından asılan Hüseyin Mansur hallacın tarikati şairin daha çok hoşuna gidiyormuş. Nizami, Hakani, Feleki, Zulfıgar şirvani, Maragalı Evhedi, şeyh Mahmut şebüsteri ve Arif Erdebili gibi şairlerin edebi irsi esasında terbiye gören Nesimi daha gençliğinde şiire büyük hevesle bağlanarak, ilk eserlerini

“Hüseyin” mahlesiyle yazmıştır. Şairin “Hüseyini” mahlesiyle eserler yazmasının sebebi, Mensur Hallacın tarikatine duyduğu sevgisinden ve yaratımının ilk yıllarında tesadüf ettigimiz şiî görüşlerinden ileri gelmiş olsa gerektir. Şair „Seyit” mahlesiyle de şiirler dizmiştir.

Şairin gençlik yıllarında Azerbaycanı istilaya başlıyan Timurlenk orduları 1385 te Azerbaycanın güney kısmının hakkından geldikten sonra kuzeyde Şirvanşahlar arazisine sokulmaya kalkıyorlar. Fakat Şirvanın akıllı hükümdarı İbrahim halkı bu beladan kurtarmasının çaresini bularak, Timurlenkle anlaşma yapıyor.

Azerbaycanın güney kısmı Timur ordularının istilasında kalıyor. İstila edilmiş şehirlerdeki tanınmış zanaatçılar: mimarlar, ressam, duvarcılar, demirciler, dülgerler Timurlengin emriyle seferber edilerek zorla çalıştırılmak üzere onun başkendi Semerkande sürülüyor. Semerkandin her mahallesine doğunun en büyük şehirlerinin adını veren Timur Semerkandi dünyanın en muhteşem başkendi yapmasını tasarlamıştı.

Böyle bir zamanda şehir zanaatçılarının hoşnutsuzluguna tercüman olarak halkı, Timurlenk ordularının istilasına karşı savaşa davet eden hurufilik adlı bir tarikat meydana geliyor. Yeni tarikatın temelini atan tebrizli Fazlullah Naimi doğunun bir çok şehirlerini gezip dolaşarak, kendi fikirlerini yaymaya uğraşıyor, bu maksatla

Şirvana, Bakuya da geliyor. Tarihi kaynaklar aynı yıllarda Bakunun hurufilik merkezine çevrildiğini gösteriyor. Fazlullah Naiminin bir sıra fikir arkadaşları Bakuda gizli hurufi teşekkülleri kurarak, buradan çeşitli doğu ülkelerine kendi görüşlerini yayan propogandacılar gönderiyorlar. Tam bu sırada şair Nesimi de Fazlullah Naiminin fikirlerini öğrenip kabul ediyor, kendisiyle görüşüyor ve ona saygı nişanesi olarak şiirlerini “Nesimi” mahlesiyle yazmaya başlıyor. O sırada şairle birlikte hurufiligi kabul eden azerbaycanlı Abulhasan Aliyyül Ala kendi eserlerinde Fazlullahın Bakuda bulunmasıyla ilgili olarak, Baku şehrini hurufiligin Ka’besi diye vasıflandırıyor. Hurufiligi yaymak için kendi liyakatli fikir arkadaşlarını çeşitli doğu şehirlerine gönderen Fazlullah hurufiligin nazari esaslarını kaleme aldığı “Nevmname” “Cavidanname” ve “Muhabbetname” adlı eserlerinde açıklamıştır.

1394 te Fazlullah kendi fikir arkadaşlarıyla birlikte Şirvanda bulunurken Timurlengin emriyle hapsedilerek, Nahçıvana sürülüyor, ve orada Nahçıvan civarındaki Alınca şehrinde Timurun oğlu Miranşahın emriyle vahşicesine idam ediliyor. Fazlullah daha hapisteyken “Vasiyetname” yazarak, gizlice Bakuya gönderiyor, kendi taraftarları ve ailesinin çabucak Bakuyu terketmelerini, hatta küçük kızının Seyide-

liye kocaya varıp Bakudan uzaklaşmasını vasiyet ediyor.

Nesiminin farsca yazdığı bir gazelin son beytinde şöyle deniliyor: "Ey Nesimi, Allah (Fazlullah) küreyi arz geniştir dediği için, Bakudan git ki, burası senin yerin degildir". "Vasiyetname" ile bu beyt arasında ilgi çekecek bir alâka var. "Vasiyetname" de Fazlullah kendi kızlarının çabucak kocaya varıp Bakudan uzaklaşmalarını ve küçük kızının Seyideliyle evlenmesini tavsiye ediyor. Çok ihtimal ki, Nesimi Fezlullahın "Vasiyetname" sinden sonra onun küçük kıızıyla evlenerek Şirvanı terketmiş, küçük Asyaya gitmiştir.

Yine de şairin eserlerinden aydın oluyor ki, bir süre Bağdat şehrinde yaşadktan sonra Irak şehirlerini gezip dolaşmış, Türkiyeye giderek Anadolunun Tokat, Bursa ve başka şehirlerinde bulunmuştur. Şair bütün bu şehirlerde hurufiligi yaydığı için defalarca hapsedilerek, kendi ifadesiyle dersek, "bendi zindanlarda" kalmıştır. O sıralarda Küçük Asyada Türkiyeye boyun egmiyen Zülkadir beyleri, Akkoyunlu, Karakoyunlu hanedanları mevcuttu. Nesimi, Zülkadir beylerinden Alibey ve kardeşi Nasireddinle, keza Diyarbakırda hakimiyet kurup sonralar Sıvası da istila eden akkoyunlu Osman Karayökle ortak bir lisan bulabiliyor. Sonralar, Mısır kölemlerine tabi tutulan Halep şehrine geliyor. O

vakitler Halepte türk soyundan birçok aşiretler yaşarlardı.

Halep şehri doğu ile Avrupa arasında büyük bir ticaret merkezi idi. Hindistandan ve Şirvan'dan gelen ticaret kervanları bu şehirde görüşüyorlardı. Tarihi kaynaklardan öğrenildiğine göre, 14 cü yüzyıl sonlarında Şirvanla Suriye arasında ticaret ilişkileri gelişmişti. Şirvan ipeğinden Suriye şehirlerinde güzel kumaşlar doku-nuyordu, Batı tacirleri de Şirvan ipeğini Suriye yoluyla Avrupaya götürüyorlardı. Ortaçağlar için azametli olan bu çok milletli ticaret merkezinde Şirvan tacirleri ve ticaretle ilişkisi olan şirvanlılar da yaşıyordu. Burada şair kendi hurufi fikirlerini yaymaya başlayıp birçok taraftar buluyor. Çok ihtimal ki, takiplere uğratılan birçok hurufi Baku ve Şemahıdan firar edip Halep şehrine gelmişti. Şair Halepte mesken kurup uzun süre ailesiyle birlikte burada yaşadı. Fakat şairin Halepteki faaliyeti din adamlarının ve Mısır Sultanı Muayyed'in gözünden kaçmıyor. 1417 de şairi Halepte muhakeme ederek, çok faciali şekilde idam ediyorlar.

"Küniziz-zehap" adlı bir arap kaynağında şairin ölümü hakkında şöyle deniliyor: "Zındık Ali El Nesimi, Yeşbek zamanında öldürülmüştür. O vakit Darüladde Şeyhimiz İbn Hatip El Nasiri ve kadılar kadısı Şeyh İzeddin'in naibi Şemseddin İbn Emüddevele, kadılar kadısı Fet-

heddin el Maliki, kadılar kadısı Şahabettin El Henbelinin huzurunda (Ali El Nesimi) aleyhinde dâva açıldı. Nesiminin doğru yoldan çıkardığı bazı akılsızlar küfür ve allahsızlıkta boyun eğmişlerdi. Kadılar ve şehir bilginleri huzurunda bu meseleyi Ibn El Şengeş Elhanafi ileri sürmüştü. Vekil ona şöyle demişti: “Nesimi, hakkında söylediklerini isbat etsen seni öldürmiyeceğim”. Nesimi “kelimeyi şehadeti”ni söyledikten sonra kendisi hakkında söylenenleri reddetti. Bu sırada Şeyh Şehabettin Ibn Hilal gelerek, meclisin baş tarafı ucunda oturdu ve Nesiminin allahsız olduğu için idam edilmesi gerektiğine ve şayet tövbe ederse, kabul olunmamasına fetva verdi. Ibn Hilal: “Ya niçin öldürmüyorsunuz” diye sordu. Maliki ona hitaben: “Sen fetvayı kendi elinle yazar mısın?” diye mukabele etti. O da bunun cevabında “Evet, yazarım, dedi ve bir fetva yazdı. Orada hazır bulunanlar fetvayı gözden geçirdiler, fakat bu meselede onun fikrine iştirak etmediler. Maliki dedi ki “Kadı ve ilmiyeler senin fikrine rıza vermiyorlar. Senin fetvanla onu ben nasıl idam ettirim? Yeşlek dedi: Ben bunu yapamam, çünkü sultan kendisine bu dâva hakkında bilgi vermemi bana tenbih etmişti. Bakalım, bu hususta sultanımız ne emir buyuracaklar”, Böylelikle mecliste bulunanlar dağılıp gittiler. Nesimi hapiste kaldı. Dâva hakkında Sultan Müeyyede bilgi verildi. Sultanın emriyle

Nesiminin derisi soyulacak, kendisini hakarete ugratmak için Halepte yedi gün şehir halkına gösterilecek, kol ve bacakları kesilip biri Alibey Ibn Zülkadire. biri kardeşi Nasireddine, biri de Karayelüye gönderilecekti. Çünkü Nesimi onların da aklını başından çıkarıp yollarını sapıtmıştı. Emir yerine getirildi. Bu adam tanrıbilmez kafir ve mulhit idi. Nenzulullah onun, ince şiirleri varmış”.

Bu bilgiden aydındır ki, şairin idam edilmesinin sebebi yalnız dini görüşleri degildir, daha ziyade bu idamın siyasi nedenleri vardır. Aydın oluyor ki, Halep din adamlarının Nesimi meselesini ayrıca ele alıp görüşmüş olmaları öyle rasgele bir şey degildir. Çok ihtimal ki, Halep ilmiyelerinin meclisi o zamanki Mısır kölemenlerine başkanlık eden Sultan Muayyedin verdiği talimat üzerine toplantıya çağırılmıştı. Sultan dâvayı yakından öğrenmek için mahkeme belgelerinin kendisine gönderilmesini emrediyor ve aynı süre içinde şair hapiste kalmalı oluyor. Nihayet çok acıklı idam emrini verirken sultan şairin kollarının kesilerek kendi siyasi düşmanlarına gönderilmesini de tenbih etmekle kendisi aleyhinde hazırlanmış komplonun suya düştüğünü anlatmak istemiştir.

Nesiminin ölümü hakkında birçok rivayetler var. Bu rivayetlerden birinde belirtildiğine göre, günlerden bir gün Halep şehrinde genç bir huru-

fi Nesiminin bir şiirini yüksek sesle okuyormuş. Şiirdeki fikir din adamlarının nazarından kaçmıyor. Genç hurufiyi hapsediyorlar. Genç adam Nesimiye ele vermemek için bu şiirin göya kendisi tarafından dizildiğini söylüyor. Din adamlarının fetvası ile genç hurufi daragacından asılmaya mahkûm ediliyor. Bu sırada Nesimi ayakkabılarını yamatmak üzere bir kunduracıda oturuyormuş. Hadiseden haberdar olur olmaz ölüm cezalarının uygulandığı siyaset meydanına doğru koşuyor. Şiirin kendisi tarafından yazıldığını söyleyerek genç dostunu ölümden kurtarıyor. Din adamları Nesiminin hurufi tarikati mürşidi olduğunu öğrenerek derisinin diri diri soyulmasına fetva veriyorlar. Nesimi ölümün gözünün içine bakarken kendi fikrinden dönmeden “enel-hak-benim allah” diyor. Sairin bu metaneti karşısında ne yapacaklarını şaşırان din adamları istihza ile:

— Madem ki, sen haksın-diye soruyorlar,-ya neden kanın aktıkça sararıyorsun?

Hazırcevap şair de bunun cevabında cesaretle:

— Ben, -diyor-ebediyet ufuklarında doğan bir aşk güneşiyim. Güneş ise batarken sararır.

Yine de bu rivayete göre şairin ölümüne fetva veren din adamı “Tanrıbilmez bu mülhit,-demiş-o kadar mel’undur ki, kanından bir damla nereye sıçarsa, onu kesip atmak gerek. Bir tesadüf olarak şairin bir katra kanı aynı din adamının

parmagına sıçramış. Siyaset meydanında toplaşanlar ondan parmagının kesilmesini talep etmişler.

Din adamı da düştüğü güç durumdan çıkabilmek için “Canım-demiş ben bunu bir misal olsun diye söyledim.

Tam bu sırada al kanlara boyanan şair:

Zahidin bir parmagın kessen dönüp haktan kaçar,
Gör bu miskin aşığı serpa soyarlar aqlamaz.

diye mücahit sesini yükseltip kendi düşmanları üzerinde manevi zafer kazanmış halde gözlerini hayata yumuyor.

Başka bir rivayete göre, Nesimi Antepte iken valinin yakın dostuymuş. Vali ile şairin arasını açmak istiyorlar. Bu maksatla kurandan Yasin suresinin bir metnini onun pabuçlarının altına yerleştiriyorlar. Kuran suresini ayagının altında gezdiren birisi için ne düşündüğünü valinin huzurunda ona soruyorlar. Nesimi böyle bir adamın derisini soyup tahkir etmek gerektiğini söylüyor. Kendisi hakkında fetvayı kendisi verdiğini ona söyleyip yasin suresini onun pabuçları altından çıkarıyor, derisini soyuyorlar.

Doğu halkları tarihinde kendi görüşleri uğruna ölüme giden ve hatta ölümün gözünün içine bakarken bile kendi fikrinden dönmiyen demir

iradeli şahsiyetler az olmamıştır. Halife cellatları karşısında erkekçe durup benzinin sarardığını düşman görmesin diye yüzünü al kanıyla kızartan Babek, "Enelhak" dediği için 10 cu yüzyılda Bağdatta daragacından asılan Mensur Hallaç, sofuların tanrıbilmez kâfir adını takıp petrolle yaktıkları Eynülgüzzat, Alınca kalesinde Timur-lengin oğlu Miranşahın emriyle daragacından asılan ve cesedi bir atın kuyrugunda sürükletilen Fazlullah Naimi bu mertliğin birer örneğidirler.

Fakat bütün bu ölümlerden hiçbiri büyük fikir mücahidi Imameddin Nesiminin ölümü kadar acıklı ve azaplı olmadı. Asıl bunun içindir ki, beşyüz yıldan fazla bir zamandanberi Yakın Doğuda şairin onursal adı mertlik, fedakârlık, sadakat ve çelik irade sembolü gibi saygıyla anılıyor, kendisi hakkında rivayetler söyleniyor ve bedii eserler yazılıyor. Kendi fikir ve gayesine sonsuz bağlılığını göstermek arzusunda bulunan bütün sanatçılar asırlarboyu kendilerini bu fikir mücahidine benzetiyor, onun çelik iradesi ve acıklı ölüm tafsilatını anlatıyorlar.

Nesiminin adına hatta amaç ve gaye aleyhtarlarının gözünde ölmezlik kazandıran başlıca amil yalnız şairin kendi amacı için erkekçe ölü-

mü değil, kendi eserlerinde ifade ettiği insana, onun kudretine ve yaratımına sonsuz inanç ve sevgidir, kendi ileri fikirlerini yüksek sanat diliyle ifade etmek ustalığıdır.

Nesiminin bırakıp gittiği edebi irs zengindir. Şairin anadilinde farsça ve arapça divanları ve bunların dışında kaside ve mesnevileri var. Onun arapça divanının çok küçük bir kısmı ilim aleminde malumdur.

Kendisinin anadilinde yazdığı ve dünyanın çeşitli kitaplıklarında elyazısı şeklinde bulunan divanları karşılaştırıldığı zaman şairin katettiği yaratım yolunun çok bileşik, dolambaçlı ve tezatlı olduğu anlaşılıyor. İlk yaratımına sevgi konusunda şiirlerle başlayan şair kendi devrinin siyasi, içtimai, mevzularında da güzel eserler yaratmış, çok derin manalı felsefi şiirleriyle Azerbaycan edebiyatı tarihinde ana dilinde yazılan felsefi gazelin temelini atmıştır.

Nesiminin gençlik yıllarında yazdığı eserler arasında gerçek insan sevgisini ve onun güzelliğini öven eserler ayrıca yer tutuyor. İnsan onun bütün zahiri güzellikleri ile tasvir etmesini beceren şair kendi sevdiğini dünyayı aydınlatan aya, güneşe benzetiyor, ayın da, güneşin de insan güzelliğinden ışık aldığını büyük ustalıkla anlatıyor:

Haçag ki, sünbülü zülfun nikabi aye düşer,
Kamer sehabe girer, aftabe saye düşer

Burada şairin demek istediği şu ki, ay da, güneş te kendi ışığını senden alıyor. Asıl bunun içindir ki, senin saçların yüzüne dökülünce ay bulut arkasına giriyor, güneş te gölgeleniyor

Yahut:

Düştü yine deli gönül gözlerinin hayaline,
Bilmeyirem, bu gönlümün fikri nedir, hayali ne?

—gibi gayet basit halk şiirinden faydalanan şair içli bir dille anlatılan sevgi nazmının ilk güzel örneklerini meydana getiriyor.

Zaman geçtikçe şairin yaratımında sevgi konusuyla yanyana terbiyevi eğitim şiirleri de meydana gelmeğe başlıyor. Şair insanlarda gördüğü kötülükleri kınamıya, açgözlü olmasını, hasetçiliği, yalnız kendisini gören hotbinliği, insana yakışmayan birer sıfat gibi tenkit ateşine tutuyor. Terbiyevi bir karakterde yazdığı bir eserinde Nesimi insanları cömert terbiyeli olma ve birer birer saydığı kötü huylardan uzaklaşmaya davet ediyor.

Dehi üç nesne gönlü gamgin eyler,
Kulak tut kim edim sana hikayet
Yaman komşu, yaman yoldaşı bethu,
Yaman övret siyasettir, siyaset.¹

Bu şiirinde Nesimi yalancılığı, dedikoduculuğu ve hasetçiliği birer kötü huy gibi vasıflandırarak şöyle diyor:

¹ Siyaset — o vakitler ceza manasında kullanılırdı

Biri kezzaplık, birisi geybet,
Biri olmak pahlı, ehl-i adavet
Gelir üç nesneden azar-i merdüm
Var etme özüne anı senaet;
Biri böhtan, biri geçkenger etmek,
Biri küstah olup kılmak zerafet.

Nesiminin “Se adet” adını verdiği bu şiir parçası şu satırlarla sona eriyor:

Nesimi, sen eger ehl-i nezersen,
Bu üç nesneyi gil kendine adet
Biri lutfü kerem ba hulk-i niku,
Biri hiç kimseye bakma hekaret
Bu sözler hoş nasihattir alana
Se adettir, veli aynı saadet.

Ahlak konusu üzerine yazılan bu ve bunun gibi şiirler azeri edebiyatında bu nevi didaktik şiirlerin ilk güzel örnekleridir. Bilhassa şairin “Kimseye hakaret gözüyle bakma” demesi kendisinin daha gençlik yıllarından humanist bir şair olduğunu apaydın belirtiyor.

Nesimi halkın menfaatleri uğrunda çarpışmasını düşünerek hareket edenlerle yanyana halka zarar dokuduran ve kendi menfaatini başkalarına zarar vermekte görenlerin de bulunduğunu biliyor bu gibilerini tenkit ateşine tutuyor ve kendi çağdaşlarını bu gibileriyle mücadeleye çağırıyor:

Ol eli kesgil, bırakgil, hayrı yoktur, şerri çok
Tutgil imdi ol eli kim, hayrile ihsan biter,

Zalim oldun zülüm ekersin yine kendi tarlana,
Zalimin zülmü şerinden tarlada isyan biter.

Sol ağaca benzeme kim kesip oda yakalar.
Balta zahminden emindir anda kim rümman biter.

Aradan zaman geçtikçe şair hayat ve toplum-
daki kötülükleri daha kabarık çizgilerle görüyor,
hayatın gerçeklikleriyle karşılaştıkça derebeylik
toplumunun kötü taraflarını daha derinden idrak
ederek bunları kınamaya başlıyor.

Şurasını belirtmek gerektir ki, Yakın doğu
şairinin inkişaf tarihinde makbul usullerden biri
şairin hayat ve toplum hakkındaki şahsi fikir, ve
tenkitlerini beyitler arasına sıkıştırıp ifade etmek
çabasında bulunmuş olmasıdır. Bu gibi hallerde
şair açık bir lisanla söylenmesi ve tehlikeli olan
fikirlerini aşikane mısralar ve ya tabiat tasvir-
leri arasında mevzudan uzak görünebilecek bir
yere sıkıştırıp asıl fikrini bir beyitle ifade edip
çabucak üzerinden geçiyor.

Seherde gül üzün şaha çü gülşende gülâb oynar,
Anı görüp sefasından felekde afitab oynar,

Acep zat-i mülehersen, nezirin yoktur ey dilber,
Vücudu nur-i berkinden cemalinde nikab oynar.

Çü gördü gebgebin eynim, dedi görün tamaşayı
Ki, la'lin hokka altında muallak durmuş ab oynar.

Kurulmuş meclis-i şahi, çalınır çenku ney, kanun
Terennümler kılıb mütrib ara yerde şerab oynar.

Felek aksine dövr eyler, meger ahır zaman oldu,
Kafeste tutiy-ü gumri çemenlerde gurab oynar.

Ferehten cümle üşşakın faganı göklere ağı,
Hesedden zahid-i huşkin kabagında hünâp oynar.

Nesimi uş bu envarın şuasından münevverdir
Kitabü nerdü şetrencü odu yel, su, türâb oynar.

Sabahleyin güzelin çehresinde gül suyu gibi
ter damlaları gözükünce bu güzelliği gören
güneş te sevinçten oynar. Sevgili kadın o kadar
güzelidir ki, çehresinin şevkinden cemalindeki
yüz örtüsü de oynar. Meclis toplamış, çenk, ney,
kanun çalınıyor, şarkıcı şarkılar söylüyor, orta-
lıkta şarap oynuyor. Bu tasvirten sonra şair
kendi devrinde hüner sahiplerinin mahpeslerde
inletildigine, liyakatsiz kimselerin ise iş başında
olduguna işaret ederek diyor: "felek tersine
devrettiği içindir ki, papağan ve kumru kuşları
kafeste bulundurulurken kargalar çimenliklerde
oynaşıyorlar. Çok ihtimal şair asıl bu fikri ifade
etmek ve kendi devrinin haksızlıklarını belirtmek
için böyle bir gazel yazmıştır.

Nesiminin beyitler arasına sıkıştırdığı bu
gibi çok manalı mısralar bir taraftan hakim
yüksek tabakanın zulüm ve haksızlığını, bir
taraftan da din adamlarının riyakarlığı ve top-
lumda mevcut sosyal kötülük ve haksızlıkları
açığa vuruyor ki, asıl bu fikir şairin sonralar

sırf içtimai ve felsefi mevzularda yazdığı eserlerinde genel olarak ileri sürülmüştür.

Nesimi yaşadığı devrin bütün kötülük ve çirkinliklerini tenkit ederek, kendi çağdaşlarını mücadeleye davet ediyor. Şair “bulunmaz” redifli şiirinde dostluğu sağlam olmayanların alçaklığını ortaya koymakla yanyana hünersiz kimselerin memleket zimamlarını kendi ellerinde tuttuklarını hüner sahiplerinin ise bir tarafta yaşadığı toplumda ilim ve hünere değer verilmediğini, belirtiyor, halkın gaflet içinde uyuyup kaldığını ve asıl bunun için istilacı ve çapulcuların pençesinde çaresiz kaldığını belirtiyor.

Terrar ger alırsa kamu reht-ini revadır,
Çün kafilede bir kişi bidar bulunmaz.

Bu mısralarla kendi çağdaşlarını gaflet uykusundan uyanmaya, birlik yapmaya davet eden şair halkın saadeti uğrunda savaşı erkeklik diye vasıflandırıyor, halkını, anayurdunu düşünmeyip yalnız aşağı menfaatler peşinden koşanları ise “nakişi” (namert) sayıyor.

Her kişide bir cübbe vü destar olur, amma
Min başta biri layik-i destar bulunmaz

Nesimi kendi çağdaşlarını cesur olmaya çağırarak:

Aşkıyle meydana muhkem er gerektir kim gire
her hünersiz himmeti yokun yeri meydan degil,

diyor.

Nesiminin şiirlerinde şairin aramaları, dünya ve kainat hakkındaki düşünceleri önemli yer tutuyor. Hayatın esrarını öğrenmeğe, kâinatı idrak edip anlamaya çaba gösteren Nesimi şiirlerinden birinde şöyle diyor.

Dünü gün muntazıram men ki, bu perkar nedir?
Künbed-i çark-ı felek, gerdiş-i devvar nedir?

Felegin aslı nedendir, melegin aslı neden?
Ademin suretine bunco telebkar nedir?

Güneşin kursu neden yeryüzüne şöle verir?
Yine bir meş'alede nur nedir, nar nedir?

Nesimi tabiat bilimlerinin henüz gelişmiş olmadığı bir zamanda bu soruların ilmi mânasını arıyor, fakat bir cevap bulamıyor. İslam din adamlarının, tarikat şeyhlerinin fikirleri şairi ikna etmiyor. Asıl bunun içindir ki, şair:

Dinü imanü namaz, hacc ve erkanü zekat
Bahs-i davay-ı şeriat kamu güftar nedir?

İlmü kuranü hadisü haberü vaizle ders
Cümle bir meni imiş, bunca bu tekrar nedir?

—diyerek dini ilimlere şüphe gözüyle bakıyor.

Odü su, toprakü yel adı nedendir adem
Ona secde niçin, iblise inkar nedir?

Şair bu çok güç soruların cevabını arıyor, tabiat tezatları kendisini düşündürüyor. Nihayet şair bu soruların nisbi cevaplarını hurufiliğin nazari görüşlerini kendine malettikten sonra buluyor, bütün kainatın insan varlığında olduğunu, insanın kendisini öğrenip idrak etmekle dünyanın esrarını açıp öğrenebileceği fikrini süren hurufilik görüşlerini tasdik ediyor.

Hurufilik harflerin kutsallığına esaslanıp dünyanın esrarını arap alfabesi sembolleriyle açıklıyan bir tarikattir. Harflere kutsallık vermenin ve bunları sembolik manada anlamanın çok eski tarihi var. Hurufiler dünya ve kainatın esrarını harflerle, harfleri de insanın çehresindeki çizgilerle ilgili şekilde açıklamıya çalışıyorlar. Hurufilere göre, hayatın bütün esrarı kuranın harflerinde, bu harfler ise insanın çehresindedir. Bu esrarı Fazlullah Naimi idrak ettiği içindir ki, allahlık seviyesine yükselmiştir. Hurufilerin fikrinde kendini idrak eden her bir insan aynı seviyeye yükselebilir.

Fazlullahın bu görüşlerini büsbütün kendine maleden Nesimi insanı hayatın yaratıcı, güzelliğin tecessümü gibi vasıflandırıyor. Kendi yaratımında insanın güzelliği ve kudretini terennüm edip gereği gibi değerlendirmeye esas önem veren Nesimi insanda sevgi, bilgi, sadakat,

vefa gibi güzel vasıflar görmek arzusundadır. Şair servet düşkününü olup ta insanın güzelliğini değerlendirmiyenlerle cahil diye alay ediyor.

Ey daşevü türabe deyen kıymetli gevher,
İnsan bu hüsnü lufile gevher degil midir?

—diyen şair insan zekasının harikalar yarattığını defalarca belirtiyor.

Nesiminin yaratımında “ben” hayattır, güzeldir, kainattır, insanlığın taliidir, öyle şairane bir dünyadır ki, bütün kainatın esrarı onda saklanmıştır. Dünyada çeşitli şekillerde kendini belirten bu sonsuz ve öncesiz “ben” öyle bir güzeldir ki, kendini idrak ederse, ulvi bir varlık olup ilahileşir.

Nesimiye göre, insanın en güzel özelliği kendini idrak etmesidir Bunun içindir ki, şair birçok şiirlerinde kendini idrak etmeye çağırıyor. Kainat ve hayat üzerinde derinden derine düşünen şair kendinden önceki panteist şairler gibi ruhun cansız yaratıklar, bitkiler ve hayvanlardan geçerek insanda kendine yerttduğu fikrini kabul ediyor.

Çün hakten eyler sefer maden nebat olur şecer
Rövşen görür ehl-i nezer kol tömey-i heyvan gelir

Çün tömey-i heyvan olur, o da ki, insü can olur
İnsana vasıl olıya bi destü pa perran gelir.

Bu şiirinde Nesimi ruhun seyrinden bahsederek hayatın esasında toprak olduğunu, topraktan maden, madenden bitki, bitkiden canlı hayvan ve nihayet insan yaranmış olduğunu anlatıyor ki, bu da kendisinin hayatın sonsuz ve arasız bir gelişme ve evrim halinde bulunduğu kani olduğunu gösteriyor. Nesimi diyor ki: İnsanı diğer varlıklardan ayıran ruhun esas özelliği, ilahe şekle girmesidir. Zerre güneşten kopup ayrıldığı gibi ruh ta ilahi kökünden ayrılmıştır. Ruh uzun bir devir geçerek insanda kendi varlığını idrak etmelidir. Ruh ve beden birleştikten sonra insan kemale ermekle kendini idrak edip gerçek insan olabilir. Asıl böylelikle kemale eren insan ebedi bir varlık olarak yaşar.

Nesimi maddenin yokolmayıp sonsuz yaşadığını da iddia ediyor. Sair diyor ki; insan öldükten sonra da bitki şeklinde yeniden hayata dönüşüyor. Bu şiirinde Nesimi hayatı kendi panteist görüşüyle anlatarak, sonsuz ve öncesiz olduğunu belirtiyor. Fakat Nesimi diğer panteistlerden farklı olarak bu fikrini hurufilik açısından açıklıyor.

İnsanları hayatın bütün güzelliklerinde sonuna kadar faydalanmaya çağıran şair dine bir kâr kaynağı nazariye bakan bütün müftü, zahit ve sofuların iğrenç içyüzünü açığa vuruyor, hayat güzelliklerini din adamlarının bu riyakarlığına

karşı koyarak bütün bu güzelliklerden faydalanmak tavsiyesinde bulunuyor.

Memur tut nişat ile can mülkünü müdam,
Bu ömrü nazenin çü bilirsiz,
Bir gün ola tûrab ola çeşme gönül harab
Fırsatdürür bu gece bize içelim meyi,
Şem ile mütribü menü sen, şahidü şerab.
Hergiz zamane kimseni hoşnut kılmadı
Her fikr namüvafikü, her fiil nahesab

—diye kendi zamanesinden şikayet etse de fırsatı elden kaçırmadan şen hayat içinde yaşamayı tavsiye ediyor.

Şair, tabiat tasvirlerine verdiği şiir parçalarında kendi çağdaşlarından farklı olarak, tabiat güzelliklerini gereği gibi değerlendirip bunların kadrini bilmeğe, bunları derinden duyup zevk almaya çalışıyor. Ilkbaharın gelmesiyle tabiatın yeniden canlandığına içten sevinen şair bu güzellikleri insanlara sevdireyor, fırsattan faydalanmak tavsiyesinde bulunuyor.

Bugün bazar eder gülşen semenden, lelevü gülden
Ganimet gör ki, beş gündür tamaşası bu bazarın

Hayatın çabuk geçip söndüğünü hatırlatan şair ahiret sevdasına kapılanlara dünya nimetlerinden faydalanmayı tavsiye ediyor:

Va'deyi koy ey gönül, gel bu demi hoş görelim
Dün ki geçti, danla gaip, bes bu dem hoş demdurur.

Aynı fikri şair başka bir rübaisinde umumi şekilde şöyle ifade ediyor:

Nagahan bostana girdim sübh-dem,
Lalenin elinde gördüm cam-i cem,
Susen eşittim ki aydır dembedem;
Dem bu demdir, dem bu demdir, dem bu dem!

Nesimi şiirindeki bu nokta şifahi halk edebiyatında rasladığımız iyimserliğin, hayat severliğin tesiriyle ilgilidir ki, bu da ortaçağ dini görüşlerine aykırı idi.

Şairin yaratımında bazan derin üzüntü, dünyadan memnuniyetsizlik ve şikayet te duyuluyor. Şair çeşitli zamanlarda karşılaştığı zorluklar yüzünden muvakkaten sarsıyor. İstilacıların yaptığı zulüm, hakim tabakanın azgınlığı ve mücadeledeki başarısızlıklar yüzünden şair hak ve adaletin üstün geleceğine bağladığı inancını kaybeder gibi oluyor. Nesimi kendi yaratımında bu geçici kötümserliği kuvvetli kalemiyle şöyle ifade etmiştir:

Dünya duracak yer değil, ey dil, sefer eyle
Aldanma onun adına ondan hezer eyle.

Bu gibi eserler Nesiminin mücahit nazmı için karakteristik olmasa da büyük sanatçının uğradığı sarsıntı ve duyduğu heyecanları ifade eden güzel örneklerdir.

Faciali ölümünden çok önce “bend-i zindanlarda” ağır bir hayat yaşadığı zaman bile inancını kaybetmeyen şair bilhassa Fazlullahın ölüm faciasını haber aldığı zaman da üzüntülü şiirler yazmıştır. Fakat bu şiirlerde de kuvvetli bir metanet ve tahammül duyuluyor.

Müddei cevru cefasin hadden aşırđ, veli,
Yar eger yarđ kılırsa gam değil egyariden.

Nesimi kendi ilerci fikirlerini yazıp yaydığı zaman ilkönce hakim tabakayı destekleyen din adamlarıyla karşı karşıya geliyordu. Şair kaleme aldığı şiirlerinin hepsinde sarıklı din adamlarının riyakarlığını, kendi vicdanlarını paraya sattıklarını, yalan savurdıklarını açığa vuran beytler yazmış, kadı ve müftüleri rüşvetçi ve yalancı diye tenkit ateşine tutmuştur. Şair vaizlerin içyüzünü açığa vurarak şöyle diyor:

Neklü rivayet ile vaiz uzadır sözü,
Munca ne söyler eger doğru makalı bilir?

Ortaçağda cami mimberlerinde halka hutbe okuyup dini hükümleri yerine getirmek yollarını anlatan vaizleri böyle mantıklı bir dille tenkit etmek pek o kadar da kolay değildi.

Efsane satar aşike afsun ile vaiz
Aşık haçan ol kissevü efsaneye ugrar

Ortaçağda fakih adlanarak islam dininin bütün kurallarını anlatan ve koruyan din adamları aynı zamanda mahkeme davalarını da kendi akıllarına estiği gibi hallederlerdi. Asıl bunun içindir ki, Nesimi fakihlerden sık sık bahsederek hakikati bilmiyen, güneşten kaçan gözsüz yarsa adını takıyor.

Gözelin yüzüne bakmağ dilemez fekihü sufi
Gözü görmezsin nesibi bu güneşten ol kaderdir.
Fegih adamdan ürker, secde kılmaz
Bu divin hilkatı immare benzer.

Şair aynı hiddetle şeyhlere müracaat ediyor!

Sorma aşkın kilü kalını fekihü şeyhe kim
Bilmedi div onun aşkın, kilü kalı bendedir.

Şair bunların hepsini genel şekilde ortaya koyup gösteren bir ifadeyi sık sık kullanıyor. Ortaçağda dini bir araç gibi kullanan din adamlarına zahit derlerdi. Şair bu zahitlerin hepsini bilgisiz, marifetsiz, kurnaz adlandırarak kendi okuyucularını bunlardan uzaklaşmaya çağırıyor:

Şöhretü zerkü riya'dır zahidin efsanesi,
La deyer her dembedem bilmez ki, illası nedir.
Ey aşike kafir diyen, imana gel, utan
Kafir deme aşiklere, niçin ki yalandır.

Şair din adamlarının, sofuların hepsini aynı ateşli lisanla tenkit ederek şöyle diyor:

Eylemisin suret-i sufiligi dükkanı kesb
Bundan özge varise söyle kerametın nedir?

Dava eylersen ki, men seyr-i mekamat eylerim
Bilmezem ey "her"bu yolda mindigin atın nedir?

Bu misralardaki çok keskin ifadeler kendilerine "hakikate erenler" adını taktıkları halde aslında yalnız aşağı menfaatler peşinden koşup halkı aldatanların iğrenç içyüzünü farsça eşek manasına gelen "her" kelimesiyle açığa vuruyor.

Şair bütün bu riyakarlara karşı koyduğu insanlara "arif" adını veriyor. Şairin "arif" dediği insan kendini idrak ederek hayat güzelliklerini bu dünyada gören, insanoğlunun kudretine inançla bağlanan, onun güzelliklerini takdir eden hüner ve iradeli şahsiyettir. Şair, insanoğlunu hayatın yaratıcısı sanıyor, "tesbihi tane, seccadeyi de tuzak" haline getiren zahitlerin söylediklerine inanmıyor, dünyanın tezatlarını görüyor, anlıyor ve idrak etmeğe çalışıyor. O, anlıyor ki, hayat asıl bu dünyadadır, "dem bu demdir" insan hayatın güzelliklerinden becerdiği kadar faydalanmalıdır. İnsanın cenneti de, hurisi de bu dünyadadır.

Nesiminin farsça kaleme aldığı "Bahrülesrar" adlı felsefi kasidesi de ayrıca incelenmeğe değer bir eserdir. Nizaminin "Hamse" sine ilk nazire-

sini yazıp, Hakaninin kasidelerini cevaplayan hint şairi Emir Hüsref Dehlevinin “Deryayı ibrar” adlı felsefi kasidesi Yakın doğuda çok meşhur olmuştu. Büyük hint şairinin bu felsefi eserine Yakın doğuda ilk defa Nesimi cevap verdi. Şurasını da belirtmek gerektir ki, Nesimiden sonra Abdurrahman Cami ve Alishir Nevai de Hüsref Dehlevinin bu kasidesine cevap yazmışlardır. Fakat Nesiminin cevabı bütün bu cevaplardan farklıdır. İlk bakışta insana öyle geliyor ki, şair dünya nimetlerine gönül verip vurulmayı kötülüyor, fakat, hayır, bu eserinde şair okuyucuyu kendisinin ne olduğunu idrak edip hayat ve ölüm hakkında düşünmeğe, dünyanın baştan başa acı ve tatlı şeylerle dolu olduğunu Ömer Hayyama yakışır bir ruhla kavramaya çağırıp bütün ömrünü yalnız servet kazanmak yolunda harcıyan bir adamın azap ve meşakketten başka hiçbir şeye sahip olamayacağını gösteriyor. Halbuki:

Bir ovuc tozdur külekler karşısında bu beden
Ömrümüz kar tek erir her an güneşten, şöleden
İnsan için merifetden özge yoktur bir bezek
Ger sedef çıplaktır ancak kalbi zengin incitek
Akil insan zer için ömrünü vermez heder.

Şair insanın manevi zenginliğini terennüm ettiği bu eserde servet peşinden koşanların faciasını şöyle tasvir ediyor:

Servetin arttıkça bil ki, artacak derd-i serin,
Sen ölen tek parçalar ol serveti varislerin.

Yoksulluğu padişah olmaktan üstün tutan şair dünyadaki bütün çarpışma ve mücadelenin servet için yapıldığını anlatıyor. Nesimi insanın yalnız hünerli olma çaba göstermesi gerektiği kanaatindedir. Asıl hüner ise insanın kendisini idrak etmesinde, hakikatleri düzgün anlamasıdır. İnsanın teni binbir esrarı içinde saklayan tılsımdır. Bu esrarı açıp ortaya koymasını beceren insan kamunun saygısını kazanmaya layiktir.

Bu eseriyle insanı manevi saflığa davet eden şair “Ayagını toprak üzerine hürmetle bas ki, bu ülke şahların toza çevrilmiş başıdır” demekle düşünüp taşınmayı, hayat hadiselerinden ibret almayı okuyucuya tavsiye ediyor.

Şairin “Behrûlesrar” eserinde insanı düşündüren keder üstün yer tutuyorsa, “Gam yeme” redifli kasidesinde iyimserlik ve hayatı sevmek çağırışı daha kuvvetlidir. Bu kaside ünlü fars şairi Hafizin aynı kafiyeli gazeli ile bir ahenkte kaleme alınmıştır. Gönlüne müracaat eden şair şöyle diyor: “Ayrılık yüzünden gam çekme. Bir gün gelir, yarına kavuşup sevinersin. Derdin ilacını bulur. Çimenlik öyle her zaman çiçeksiz olmaz. Kış geçer, konçalar açar, alem yine de dönüp gülzar olur. Gerçi felegin elinden

yüz türlü zehir alıp tadıyorsun. Devreden çark seni ilacına da kavuşturur. Bu çark bir -iki gün senin isteğinin aksine devretse de her zaman öyle kalamaz.

Bu mısralarla başlayan kasidesinde şair dünyanın zorluk ve sıkıntılarını birer birer sayıyor, adını anmış olmasa da, Timurlengin istilasını Yecuç tufanı diye vasıflandırarak bu tufandan Nuh gibi cesaretle kurtulmak gerektiğini anlatıyor. Aynı zamanda şair Fezlullahın kudreti ve ilahi varlığından bahsederek, onun uğrunda azap çekmenin hoş olduğunu söylüyor.

Nesiminin farça yazdığı daha birçok şiirler de kendi anadilindeki eserleri gibi sevgi konusundadır. Bu eserlerde de güzelin ve güzelliğın övgüsü esas yer tutuyor. Burada da Fazlullah-tan, hurufilikten bahseden parçalar çoktur. Fakat bunların içersinde şairin mahremane duygularını ifade eden aşikane eserler daha değerlidir.

Şair, farsça gazellerinin birinde Bakuyu terkedip gitmesinden bahsediyor. Şairin haltercumesini aydınlaştırdığı için önem kazanan bu şiir parçası, anlaşılan kime ise hitaben yazılmıştır. Belki de burada Fazlullahın kızına müracaat ediliyor. İşte bu şiir parçasının metni:

“Toprak olsun bir baş ki, orada senin sevdan yoktur. Senin gamını çekmiyen hiç şad olmasın. Selvi nekadar yüksek olsa da senin güzelliğın karşısında hiçtir. Senin güzelliğının benzerisi,

emsali yoktur. Yalnız kendisini düşünen hodbın himmetli mert değildir”.

Şiir parçası şöyle sona eriyor: “Ey Nesimi, allah “dünya geniştir” dediği için Bakuyu terket ki, o senin yerin değildir”

Nesiminin divanında kendisinin ölüm faciasına ait birçok şiirleri de var. Bu eserlerde şairin idam edilmesi, ve derisinin soyulmasından bahsediliyor. Okuyucuya öyle geliyor ki, bu şiirleri kim ise Nesiminin adıyla yazmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz kaynaklardan malum oluyor ki, şairin muhakemesinden sonra derisinin soyulması hakkında fetvâ verilmiş, fakat bu hüküm derhal icra edilmemiştir. Çünkü Halep hakimi muhakemenin seyri tafsilatını ve verilen fetvayı tasdik edilmek üzere Mısır kölemenleri devletinin başkanına göndermişti.

Mısır kölemenleri sultanının emri alınıncaya kadar mahpus şair Halep zindanında inletiliyor. Bu sırada şair kendi durumunu tasvir eden birçok şiirler yazmıştır ki, bunlar da mert bir insanın ölüm tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu sırada neler duyduğunu ifade ediyor.

Mahpusluk şiirleri diyebileceğimiz bu eserlerde ölüme meydan okuyan yılmaz şairin mağrur sesi duyuluyor. Nesimi kendi hayatına son ve-

recek hadiseyi önceden görüyormuş gibi tasvir ediyor, azap ve istiraptan korkmadığını, her türlü işkenceye katlanmaya amade olduğunu bildiriyor.

Cana senden her ne kim gelse çekerler, agrımaz
Hak bilir bir nuş için yüz niş vururlar, agrımaz
Şişemi men daşa çaldım, hakkı izhar eyledim,
Ondan ehval agrısa, doğru nezerler agrımaz.
Zahidin bir parmağın kessen dönüp hakdan kaçar
Gör bu gerçək aşiki serpa soyarlar agrımaz.

Birtek bu son beyitte cilitlerle esere konu olabilecek büyük bir hakikat kısa, dolgun, aydın ve manalı bir şekilde ifade ediliyor. Bu beyitte mertlikle namertlik, cesaretle korkaklık, hakikatle yalan karşı karşıya koyuluyor.

Şair ölümle yüz yüze gelirken bile meslek düşmanlarını ebedi lanetleyip kendi manevi zaferini tebarüz ettiriyor. Zahit denilince, bütün gerici kuvvetler, yalancı din adamları, kendi şahsi menfaatlerini güdenler, ikiyüzlü ve yaltaklar, kuvvetliler önünde bir tilki, zayıflar önünde ise kaplan gibi vahşi olan korkak ve kurnaz aydınlar gözönünde bulunduruluyor. Yalancı söz pehlivanları halk deyince ailesini, vatan deyince kaşanesini, hakikat deyince şahsi menfaatini öngörenler küçük hata karşısında söylediklerinden dönüp hakikatten kaçmışlardır. Fakat insanlığın bahtiyarlığı şu ki, Nesimi gibi

insanlığın kaderini düşünüp onun saadeti için yorulmaksızın savaşan cesur oğullar yaşadıkları devirde yenmiş olsalar bile en sonunda zafer sağlamışlardır. Ve meslekleri için erkekçe ölümden bile geri durmamışlardır.

Bu şiirler arasında şairin meçhul bir kimseye yazdığı mektuplar da vardır. Gazel şeklinde yazılmış bu mektuplar belki de şairin ilgili hükümdarlardan yardım istemek maksadıyla yazılmıştır. Bu mektuplardan birinde şair mahkemenin nasıl cereyan ettiğini belirtiyor ve dostundan yardım bekliyor:

Aleyne rebbü kim şeha, yazarmen sana bir name
Ki, meşhur oldu esrarım cihanda has ile ama.

Oturdu gaziyül müfri ki, yani yazdılar fitva
Tutuştı defter od ile bulaştı kan ile hame,

Yığıldı şeyhü şabiler ki, yani soyalar beni,
Muradım bu idi haktan, iriştim ben bu gün kame.

Gel, ey badi seba, tezrek elin öp benden ol yare
Benim ehvalimi söyle, ne hacettir dahi name.

Malum oluyor ki, şair olayı dostuna bildirmek ve başından geçecek azapları ona söylemek istiyor.

Başka bir şiirinde de şair nüfuzlu kimselerden birisine müracaatle yardım diliyor:

Gönül hasta ve ben zarem seninçün,
Revan mecruhi, bimarım seninçün.

İlaç eyle elinden vardım, ey dost
Gamim yegil ki, gamharım seninçün...

Çü bülbül düşübem gülşenden ayrı
Yine hem söhbet-i harem seninçün.

Nesimiyi soyarlar şam içinde
Fegan eyler giriftarım seninçün.

Nesiminin zindan şiirleri arasında vatan hasreti, gurbet ıztırapları, ölüme mahkum bir insanın geçirdiği acı ve hasretli ahvali ruhiyesi de kendi aksini bulmuştur.

Düşmanlara karşı yenmez savaşında yenmez olan Nesiminin bu şiirlerinde derin bir keder, yaşamak ihtirası, ince bir kalbin arzuları duyuluyor. Artık şair bülbülün sesinden müteessir olarak sızlıyor:

Her seher vaktinde kim bülbül feganın başlar,
Ahim artar şöyle kim, akar gözümde yaşlar,
Gör nice feryat eder biçare bülbül dert ilen
Kim onun feryadına efgane geldi taşlar

Bülbülün taşlara bunca tesir yapan yanıklı ve iniltili sesi ona vatani ve eskide olup bitenleri hatırlatıyor. Bu maksatla şiirini

Terki can kıldı Nesimi geçti bu baştan dehi
Handa kaldı ata, ana, gövm ile kardedler?

mısraları ile bitiriyor.

Fakat şairin zindanda yazılmış şiirlerinin başlıca kısmı yukarıda belirttiğimiz gibi onun savaşından bahsediyor, kendi görüşlerine sadık olan sanatçının manevi zaferini tebarüz ettiriyor.

Nesiminin yaratımında kendi fikir düşmanlarıyla mücadele esas yer tutuyor. Şairin ilerci fikir ve görüşleri ilkönce islam din adamları tarafından şiddetli mukavemet görüyordu. Aynı zamanda o devrin sarıklı sofuları, çeşitli tarikat başkanları Nesiminin görüşlerine tanrısızlık, mühlitlik adlarını takarak, kendisini kafir ve zındık sanıyorlardı. Şair ise İslam dininin hükümlerinden hele Kuran ayetlerinde geniş istifadeler ederek kendi muarızının içyüzünü mantıklı bir dille acığa vuruyor, onları Kuranı düzgün anlamayıp ayetlerini yanlış açıklamakta suçlandırıyor.

Şairin çeşitli din adamlarını kesin bir dille tenkit edip kötülediğini göstermek için yukarıda verdiğimiz misallerde ayrı ayrı din temsilcilerinin kötü hareket ve davranışları ayıplanıyor. Şair bu gibi şiirlerinde sofuları, dev, şeytan adlandırarak okuyucuyu bunlardan uzaklaşmaya, esas şiirlerinde ise islam dini hükümlerini hurufilik bakımından açıklıyarak insanları mevhum fikirlerden uzaklaşmaya, kendini idrak etmeğe davet ediyor.

Şair kendi panteist görüşlerini yaymak isterken hurufiliği ve tarikat başkanlığını yapan Fazlullahı okuyuculara sevdirmeye çalışıyor. Şairin eserlerinde Fazlullah hakkın esrarını düzgün idrak eden, Musa, İsa ve Muhammet gibi peygamberlerin kavrayamadıkları hakikatleri keşfeden önder, Kuranın esrarını düzgün anladığı için tanrı makamına erişmiş bir şahsiyet gibi idealize ediliyor, kendisinin ilahiliği, hakikatleri nasıl keşfettiği anlatılıyor. Aynı zamanda şair, Fazlullahın hurufi görüşlerini açıklıyan "Cavidanname" eserini teblig ediyor. Hurufi görüşlerini bazan çok açık teblig eden şair tartışmaya girişmeden bu görüşleri anlamayanların mevcut olduğunu belirtiyor.

Her ne yerde, göyde var, adamda var,
Her ne ayda, ilde var, adamda var.

Bu misralarında şair hurufiliğin çok önemli tezini son derece açık bir lisanla ifade etmiştir. Hurufiliğe göre, dünya ikidir: biri gördüğümüz kainat, biri de insan. Birinci dünyada güneş, ay, yıldızlar, burçlar, bütün gök alemi, yeryüzü, ormanlar, dağlar, nehirler, denizler yerleşiyor. İkinci dünyada, yani insanda bütün bu somut varlık kendi aksini buluyor. Hurufiler Kuran ayetlerine dayanarak güneşin, ayın yalnız insanın hasretiyle devrettiği iddiasında bulunuyor,

insanın iç aleminde güneş, ay ve bütün gök cisimlerinin mevcut bulunduğuna inanıyorlar. Asıl bu sebeptendir ki, Nesimi:

Mende sığar iki cahan, men bu cahana sığmazam
Gevher-i lamekan menem, kövnu mekana sığmazam

diyor.

Aynı zamanda hurufiler Allahın güzel insan yüzünde tecessüm ettiğini, yaradış esrarının sözde olduğunu, sözün harflerle ifade edildiğini, harflerin ise insan yüzünde yerleştiğini iddia ediyorlar. Bunun içindir ki, onlar kainatın bütün esrarını insanın kendisini incelemek yoluyla açıklıyor, kendini düzgün idrak edenin Allah olabileceği iddiasında bulunarak, insanoğlunun kendisinin hakkiteala olduğu kanaatine varıyorlar.

Şairin hurufi fikirleri kendi eserlerinde çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Bazı şiirlerinde şair kendi fikirlerini insan güzelliğinin tasviriyle başlıyor. Fakat anlaşılıyor ki, burada şairin esas maksadı kendi fikir düşmanlarının dini görüşlerini reddedip hurufi fikirlerini yaymaktır:

Gel ey dilber, iki alemde cansan,
Gel ey ruh-i revanım, sen ne cansan,
Gözünden fitne yayıldı cahana,
Meger sen fitneyi ahirezzamansan?
Mene sen vazını arzelme vaiz
Anınçin kim yalançı kissehansın.

Bazı şiirler ise atasözü gibi genel felsefi mana taşıyıp okuyucuyu ilk beyitten tesir altına alan mısralarla başlıyor:

Ummana giren aşkıyle dürdaneye ugrar,
Şükranı veren canını cananeye ugrar.
Yanmaktan eger korkarsan şem'e yapışma
Gör ateşi kimbir nece pervaneye ugrar,

Bu gibi şiirlerinde Nesimi esasen okuyucuyu metin ve iradeli olmaya, hakikati anlamak için mevhum fikirlerden uzaklaşmaya davet ediyor.

Bazan şair lirik mısralarla başlayıp okuyucuyu kendi tarafına çektikten sonra hurufi görüşlerini aydınlatmaya çaba gösteriyor. Nihayet bazı şiirlerini güzelliğin övgüsüyle başlıyor:

Saçının şebinde yüzü iki haftalık kamerdir
Bu sözü bilen bilir kim bu nezer nice nezerdir
Kara zülfünü niğarin görelî gözüm yüzünde
Dün ile günüm hemişe kamu şam ile seherdir.

Bu tasvirde sonra şair, güzelin ilahiliğinden bahsediyor.

Nesimi Kuran ayetlerinden faydalanarak insanın ilahiliğinden bahsettiği şiirlerinde din adamlarıyla tartışmaya girişiyor, kendi fikirlerini dini hükümlerle esaslandırmaya uğraşiyor. Mesela:

Ey yüzün sebülmesani nezzebel fûrgan budur
Nur-i mutlak hak kelâmı kaf vel Kuran budur

—beytiyle başlayan şiir parçası gözden geçirilecek olursa burada kurandan alınmış dört ayrı ayrı ayetten misal olduğu görülebilir. “Seb’ül mesanı” Kuranın başlangıcı olan “fatihâ” sure-sine diyorlar. “Nezzelel fûrgan”, “Nur-i mutlak”, “Kaf ve Kuran”da ayrı ayrı Kuran ayetlerinden alınmıştır. Nesimi bunların insan yüzünde yazılmış olduğunu iddia ediyor ve asıl bunun için insanı allah adlandırıyor.

Ger desem haksan nigara, gussedan iblis erir
Ver desem insan bu sîğmaz akla kim insan budur

Bu beytinde şair iblis derken din adamlarını gözönünde tutarak onlara insanın ilahiliğine inanmadıkları için şeytan adını veriyor. Sonraki beytlerinde şair insan gözlerini “allah nurdur” ayetinin açıklanması gibi değerlendirerek, allahın aksinin insanda tezahür ettiğini kavriyamıyanları “habersiz” adlandırıyor.

Ey ellezû yüvesvüs taetlerin hübadır,
Egri yolun zelalet, çürük sözün hatadır
Zill-i güman içinde kalmışsan ey yekinsiz
Meşkük ile kim aydır kılmak emel revadır

Bu mısralar din adamlarına hitaben yazılmıştır. “Ellezü yüvesvüs” Kuranda şeytanın sıfatlarından olup “vesvese yapan”, “fesat karıştıran” manasınadır.

Din adamlarına şeytan adını takan şair onların oruç tutup namaz kılmalarını boş yere çaba harcamaktan başka bir şey olmadığını, tuttukları yolun eğri, söyledikleri sözün yanlış olduğunu belirtiyor, zan ile tahmin içinde şaşırıp kalmış fitneli mahluk olduklarını gösteriyor. Sonra din adamlarıyla tartışmaya girişip belli sorular ileri sürüyor ve bunları kendisi cevaplıyarak fikrine şöyle yekun çekiyor:

Ey küfrü şirk içinde sanan özünü mö'min
İslamü şer'ü iman mehsui-i evliyadır.

Yani müslimanlık, şeriat, iman, bunların hepsi ilahiyetin değil, ayrı ayrı şahısların düşüncesinin mahsulüdür. Bunun içindir ki Deccalın, yani din adamlarının ta'nından müteessir olmak lazım değildir.

Şairin mücadele usulleri birbirinden farklı olsa da hepsinin hedefi din adamları ve sofulardır. Nesimi bu mücadelesinde kendi panteist görüşlerini yaymaya özel önem veriyor. Nesimiye göre bütün dinlerin mahiyeti birbirinin aynıdır. Asıl insan insanları sadece dini akidelerine göre birbirinden ayırmaz.

Aşık katında küfriyle islam birdir
Her kanda mesken eylese aşık emirdir.
Büthane ile kabeyi vahdette farkedene
Manada balig olmamış ol, gerçi pirdir.

Puthane ile Kabe taraftarlarının Kabe ile Kilise taraftarlarının, hatta belli bir din dahilindeki çeşitli mezhep ve tarikatlerin mücadelesini gören şair bunların kanlı savaşlar, insanlar arasında sonsuz düşmanlık doğurduğunu idrak ederek, insanları yeni hurufilik dininde birleşmeğe davet ediyor. Hiç te rasgele bir şey değildir ki, şair bir ermeni güzeline ayrıca şiir ithaf etmiş, onu cenet hurisine benzeterek güzelliği karşısında hayran olduğunu belirtmiştir. Şüphesizdir ki, ermeni ve müslimanların bir arada yaşadığı Şemahı gibi bir şehirde şairin bir ermeni kızına şiir ithaf etmesi bir okadar da hayret edilecek bir şey olmayıp iki halk arasındaki dostluğun hatırasıdır. Hakanı ve Seyit Azimin de ermeni güzellerine ithaf edilmiş şiirleri olduğunu biliyoruz. Molla Penah Vakfın gürcü güzellerine ithaf ettiği muhammesi de bu geleneğin devamıdır.

Nesimi hayat güzelliklerini musikisiz tasavvur edemiyor. Bu sebeptendir ki, musikiyi haram ilan eden din adamları ve sofuları sık sık sarakaya alıyor:

Sefasız sufiyi gör kim haram der dinlemez sazı

Malumdur ki, islam dini musikiyi haram ilan ederek onu dinliyenlere "Deccala uyanlar" adını takıyor. Çeşitli tarikatlerde de musiki haram sayılıyor. Fakat panteistler, hele mevleviler

musikide ilahi ses dinliyerek kendi merasimlerinde çalgı aletleri, bilhassa ney kullanırlar.

Nesimi metin bir panteist gibi:

“Söyler defü çengü ney enelhak

—diyerek musikiyi ilahileştiriyor. Şairin yalnız musikiden bahsedip bütün doğu makamlarının adlarını birer birer anan şiirleri de var.

Hasret yaşı her lahze gılır benzimizi saz
Bu perdede bir yar bize olmadı demsaz...
Çün şure gelip aşk sözüñ dese Nesimi
Zevkinden onun cuşe gelir Se'diy-i Şiraz.

Görüldüğü gibi gazelin ilk beytinde şair hasret yaşının yüzünde akmasını sazın tellerine benzeterek, bu perdede onunla demsaz olanları hatırlayıp bütün klasik musiki makamlarımızın adını birer birer anıyor. Şiirinin sonunda Nesiminin ünlü fars şairi Sa'diyi hatırlamış olması da öyle rasgele bir şey değildir. Sa'dinin de aynı kafiyeli gazeli olduğu malumdur.

Nesimi bütün bu ilerci fikirlerini son derece samimi ve iknaedici bir dille kaleme alarak, kendi anadilinde yaratılan şiirin ölmez örneklerini vermiş, ortaçağın edebi usulplarıyla güzel eser-

ler meydana getirmiştir. Şairin edebi dili ve söz dağarcığı son derece zengindir. Hem deyim ve tabirleri gayet zengin konuşma dili imkânlarından maharetle faydalanan, hem de klasik şiir dilinin çok yayılmış ifadelerini ustalıklarla kullanan şair arap ve fars şiirlerinin ifade vasıtalarını kendi anadiline tercüme etmekle de azeri şiir dilini zenginleştirmiştir.

Bu bakımdan Nesiminin dili çağdaş arap ve fars şairlerinin dilinden daha zengindir. Nesiminin dilinde öyle kelimeler var ki, kendi yerini arap ve fars sözlerine terketmiştir. Mesela, Nesimi “serhoş” yerine “esruk”, “Cennet” yerine “uçmak” “hasta” yerine “sayru”, “şey” yerine “nesne”, “demek” yerine “ayıtmak”, “çatmak” yerine “ulaşmak”, “aparmak” yerine “iletmek” “uzak” yerine “irak”, “yetişmek” yerine “ulaşmak” ve. s. kelimelerini kullanıyor. Bu kelimelerin çoğu şimdi hatta konuşma dilinden de çıkarak yalnız ayrı ayrı yer ağızlarında kalmıştır. Şairin bu kadar çok arap ve fars kelimelerinin kendi ana dilindeki karşılıklarını kullanması Nesiminin dilini son derece zenginleştiriyor. Nesimi klasik şiir dilinde kullanılan arap ve fars kelimelerinin yerine şimdi bizim için çok eski görünen azeri sözleri kullandığından kendi çağdaş fars şairlerinden daha çok kelime ihtiyacı olan bir sanatkardır. Bu bakımdan şairin yaratımı dilbilgisi ve dilbilimi için de incelenmeye layiktir.

Nesimi şiirlerinin dilimizin gelişme tarihini öğrenmek bakımından da büyük önemi vardır.

Nesiminin dili son derece özlü bir dildir. Şair kendi felsefi fikirlerini tebliğ ederken esasen güzelin kaşı, gözü, kiprikleri, yanakları, boyu, dudakları ve dişleri gibi cismani özelliklerinden bahsediyor, bunlara bazan sayısız hesapsız nitelikler veriyor. Mesela, gözlerden bahsederken “yagmacı gözler” “harami gözler” “al eden gözler” ve s. diyor ki, bu da onun şiirine daha fazla güzellik veriyor. Şair bazan bütün bir cümleyi mecaz gibi kullandığı için onun esas maksadı yalnız sözün mecazı mânası gözönünde tutulduğu zaman anlaşılıyor.

Saçın şerhini eylerem her gece
Rühün vesfini söyleyem her seher.

Bu beytte sözün asıl mânasından fazla, saçın gece gibi karalığı, yüzün ise sabah gibi beyazlığı ifade edilmişti.

Nesimi Azerbaycan edebiyatında ana dilinde yaratılmış şiirin şekil özelliklerini kemale erdirmek sahasında çok önemli rol oynamış bulunuyor. Herşeyden önce aruz vezninin çeşitli bahirlerinde ve birbirinden farklı şekillerde kendi anadilinde şiirler yazan Nesimi aruz vezni bahirlerini ana dilinin özelliklerine uygunlaştırmıya

çaba harcamıştır. Dahili kafiyeler meydana getirmek, şiirde musiki ahengini sağlamak arzusuyla şair dilin bozulmamasına da dikkat etmiştir. Nesimide öyle şiirler vardır ki, burada kelimeler söyleniş özelliğini kaybetmeden konuşma dilindeki şeklini muhafaza ediyor.

Senama yüzün gülünden güle güle gül utandı,
Hecil eyledi dudagın şekerinden ab-i kendi.
Kara kaşların yayından mene kiprik okun atar
Ela gözlrin meger kim yine kanıma susandı.

Bu mısralarda Azerbaycan sözleri aruz vezni kalıbından kendi tabii durumunu bozmadan adi söyleniş özelliğini kaybetmiyor.

Nesimi tam bir sıra şairlerden farklı olarak, şiir kafiyesine özel önem vermiş, her üç dilde yarattığı şiirlerinde ortaçağ nazım taleplerine uygun olarak muvaffakiyetli kafiyeler dizmiştir. Şair kafiyeleri tekrar etmemek için redif kafiyele-re daha fazla önem veriyor, o kadar ki, bazan mısranın yarıdan fazlası redif gibi tekrar ediliyor. Meselâ:

Yüzünü menden nihan etmek dilersen, etmegil,
Gözlerin yaşın revan etmek dilersen, etmegil.

Kaşların kövsünde müjganın hedengin gizleyir
Ey gözü mestane, kan etmek dilersen, etmegil.

Sonuna kadar aynı ahenkle devam eden bu şiirde mısranın yarıdan fazlası “etmek dilersen,

etmegil" redifine ayrılmıştır. Rediflerden böyle fazlaca edilen istifade şairi kafiye yeknesaklığından kurtarıyor.

Nesimi şiirlerinde şifahi halk şiirinden gelip aşık yaratımında daha çok gelişmiş cinaslara da tesadüf ediliyor. Şairin cinasları bileşik ve dolgundur. Bazan beş, altı ve daha fazla kelimedenden cinas dizebilen Nesiminin cinasları onun şiirine başka bir tazelik veriyor.

Ger eresen suretin manasına
Bilesen suret nedir, manası ne?
Ehl-i mana şişesine atma, daş,
Heyf ola kim, şişeyi mana sına.

Şair "ehl-i mana" derken hayat ve kainat hakkında din adamlarının söyledikleriyle kani olmayıp dünyanın esrarını kendisi açmak arzusunda bulunan bağımsız düşünceli insanları gözönünde tutarak bunlara karşı ihtiyatla hareket etmek tavsiyesinde bulunuyor. Şair burada birinci mısırda "manasına" ikinci mısırda "manası ne" dördüncü mısırda ise "mana sına" cinaslarını kullanıyor. Nesiminin daha birkaç böyle cinasları vardır.

Nesimi şiirinin nazım özellikleri çok zengin, tasvir araçları orijinal ve yenidir. Şair güzelliği övdüğü zaman kullandığı kelimelerin asıl manasıyla beraber hurufi sembolleri esasında bunlara verdiği çeşitli manaları da ifade ediyor.

Şairin şiirlerinde hurufilikle ilgili ifadelerin büyük kısmı sembolik mana taşıyor. Nesiminin kelimeleri asıl manasından ilave başka bir hurufi, sembolik manada da kullanması aynı fikri tekrar ve tekrar birbirine benzemiyen tarzda ifade etmek imkanı veriyor. Asıl bunun içindir ki, konu çerçevesinin dar olmasına rağmen, dili ve ifade usulleri gayet zengindir. Hiç te rasgele değildir ki, şair kendi edebi lisanını sık sık "kuş dili" adlandırıyor:

Her kimse Nesimi sözünü keşf ede bilmez,
Bu kuş dilidir, bunu Süleyman bilir ancag

"Kuş dili" ifadesi bir taraftan ortaçağın ünlü tarikat şairi Ferideddin Attarın eserine işaret olsa da, diğer taraftan şairin sırf hurufi fikirlerini tebliğ eden şiirlerindeki sözlerin sembolik hurufi manası demektir.

Nesiminin bu gibi şiirlerini, hurufilik ne olduğundan haberdar olmıyanların anlaması güçtür.

Bu şiirlerde kurandan alınmış deyimler çoktur. Şair bu dini deyimlere islam ruhanilerinin anladığı mâna değil, hurufilik bakımından şu veya bu mâna veriyor. Nesiminin bu gibi şiirlerinin dili oldukça güç anlaşılır, çünkü burada arap ve fars terkipleri herbiri geniş açıklama talep eden kuran ve hadis deyimleri çoktur.

Mesela,

Ayet-i inni encallahım, bu narın nuriyem
hem minacat-i tecelli, hem Kelimin Turiyem.

Birtek bu iki mısırada şair insanoğlunun sonsuz ve öncesiz olduğunu ifade etmek için kuran ayetlerine müracaat ediyor. Kuranda belirtildiğine göre, göya Musa çoluk çocukları ile birlikte Mısıra giderken gece karanlıkta kalmışlar. Musa uzaktan bir ateş farkederek ona yaklaştığı zaman bir ağaçtan ışık geldiğini görür. Göya ağaçtan” inni enallah” diye bir ses çıkar. Aynı zamanda Musa Tur dağına gidip allaha müracaatle kendisini görmek istediğini ona bildirdikte allah Musaya “beni göremezsın” der. Musa dua okuyup yalvar yakarış ederken karşıdaki dağlara bakması ona allah tarafından hitap edilir. Musa da dağların alevler içinde yandığını görünce kendini kaybeder. Şair bu beytinde diyor ki, kuranda haber verilen hadiseyi yaratan benim. Tur dağından Musanın işittiği “Ben senin allahınım” ayeti benim. Musanın gördüğü yangının ışığı da benim. Musanın münacatı da benim, onun münacat için çıktığı Tur dağı da benim.

Aydındır ki, panteizm bakımından söylenen bütün bu ifadeler yalnız kainat değil, din tarihine ait rivayetlerin hepsini insana bağlıyor. Buradaki “ben” şairin kendisi değil, belki instnlığın beşeriyetin sembolüdür. Şair eserin sonunadek kainatın ve birçok tarihi hadiselerin insanoğlun-

da tezahür ettiğini belirtmiş olmakla bunların asıl dini manalarını reddediyor, bunları insan zekasını meydana getirdiği hakikatler gibi gösteriyor.

Şairin lirik şiirlerinde yalnız insan güzelliğinin tasviri değil, Nesiminin bu güzelliğe karşı aldığı durum, yaşadığı heyecanlar, duyduğu sevinç ve keder de kendi ifadesini buluyor. Bu gibi şiirlerinde Nesimi gayet özlü, içli ve canlı bir lisan kullanıyor. Şair gazellerinden birinde kendi sevgilisiyle yaşadığı bir haftalık aşk macerasını şöyle tasvir ediyor:

Şembe günü men uğradım ol serv-i revana
Şeyda kılıben saldı meni cümle cahana
Yekşembe günü mecnun olup hayranı oldum
Görüm yuzün, okşaddım onu mah-i tabana.
Düşembe günü raz-i dilim-i dedim ahır
Ol gözleri nerkis, yüzü gül, kaşı kemana.
Seşembe günü seyyad olub seyrana çıktım
Men seyd oluben kurban olum püste dehana.
Çerşembe günü yar geze geldi çemen içre
Bülbül dahi gördü yüzünü düştü fegana.
Perşembe günü yara dedim: pendim eşitgil
Faş etme bu raz-i dilimi yakşı yamana.
Adına günü gördü cemalini Nesimi
Emdi leb-i la'li şekerin ol kana kana.

Bu gazelde şairin güzeli görüp onu sevmesi, bu sevginin gittikçe onun kalbinde köklendiği, nihayet fırsat bulup derdini açıp söylemesi ve sevgililerin görüşüp konuştukları tasvir ediliyor.

Bu gibi şiirlerde sevgi, sadakat ve samimi dostluk övülüyor.

Şairin tabiat güzelliklerine ithaf ettiği şiirleri de oldukça değerlidir. Nesimi ilkbahar gelerek dünyanın yeni yeşil elbise giymesini, çiçeklerin açmasını, bülbüllerin şakımasını sık sık tasvir ediyor. Şair, huri ve gılman sevdasıyla yaşayan zahitlerin aksine olarak:

Bade içmek revzede ger sen dilersen huriyle
Yar elin tut, bahçeye gir, nōvbahar oldu yine.

—diyor.

Başka bir şiirinde Nesimi sevgilisinden şikayet ederek ayrılığa çektiği istiraptan bahsediyor.

Ayrılıktan yar benim bağırı büryan eyledi,
Özünü bir yana saldı, meni bir yan eyledi.

Aldı gönlüm kılmadı ol bivefa bir kez vefa
Yıkdı memur şehrimı gör nice viran eyledi.

Eşitirse ateş erir hasrette ahü zarımı
Ol gülendām yarı gör gönlümü zindan eyledi.

Ey Nesimi, sübhden var arz kıl dildara sen
Gemzeye versin nasihat, yoksa çok kan eyledi.

Aynı kafiye ve redifle yazılmış başka bir şiirin de ise şair genel olarak ayrılıktan şikayetçi olup sevgilisinin hasretini çektiğini söylüyor. Nesimi yara kavuşmanın sevincini de aynı derecede tabii övüyor.

Nesimi bazı şiirlerinde kendisiyle sevgilisini mukayeseli şekilde tasvir ederek, bir mısrada kendi maşukasının güzelliğini, ikinci mısrada ise kendisinin durumunu ifade ediyor.

Bir yüzü gül, gonca leb dildar derler, işte sen.
Sen güle bülbül gibi bi'ar derler, işte men

Sihriyle canü gönül mülkünü yagma gılan
Bir kaşı sahir, gözü mekkar derler, işte sen.

Hasretinden hasta hal olmuş, fırakından zavıf,
Gam bucağında yatır bimar erler, işte men.

Son derece orijinal şekilde kaleme alınan bu gazel, dilinin aydınlığı, benzetmelerinin tabiliği ve ifade edilen duyguların samimiliği ile dikkati çekiyor.

Şairin insan güzelliğini orijinal şekilde öven başka bir gazelinde her beytin ikinci mısrasında maşukanın güzelliği tasvir olunur. Şair bu mısralarda sevgilisinin güzelliğinin dört özelliğini belirtiyor ve bunları birer birer sayarken aynı kafiyeli dört kelime kullanıyor.

Kaşınla kipriğin, zülfün yüzünde benlerin dahi
Biri ayyar, biri terrar, biri mekkar, biri cadu.

Nesiminin kendisinin “mükerre” adını verdiği gazel şekli de en ilgi çekecek mahiyettedir. Bu gibi gazellerin birinci beytinde iki, diğer beytlerin mısralarında üç defa tekrar edilen benzetmeler gazele çok akıcı bir ahenk veriyor.

Yürün berg-i gül-i terdir, gül-i ter,
Boyun servü senuberdır, snuber.
Huraman kametin bir çeşmeyi çeşm.,
Semenberdir, semenberdir, semenber.
Dımağın buy-i zülfünden demadem
Muatterdir, muatterdir, muatter.

Nesimi Yakın ve Orta Doğuda geniş yayılmış üç dilde: arap, fars ve azeri dillerinde eser yaratan ilk büyük şairdir. Kendisinin bu dillerde divanları vardır. Şüphesizdir ki, bu üç dilde eser yaratmak şaire kendi ilerci fikirlerini geniş yaymakta çok yardım etmiştir. Aynı zamanda bu olay halklar arasında kültürel ilişki ve fikir birliğinin meydana gelmesinde önemli rol oynamıştır.

Nesimi bu üç dilde güzel mülemmeler de yazmıştır. Bunlardan bazılarının birinci beyti arap, ikinci beyti fars, üçüncü beyti ise şairin ana dilindedir. Eser sonuna kadar böyle devam ediyor. Şair burada arapça söylediği fikri fars ve azerbaycan dillerindeki beytleriyle tamamlıyor.

Bu gibi mülemmelerinden birinde şair arapça yazılmış beytte ilkbaharın geldiğinden behsediyor, farsça yazılan beytte: “dünyada tehlike çoktur, fırsatı kaçırmayın, bugün zevk ve sefa vaktidir” diyorsa, kendi ana dilinde yazdığı beytte ilkbaharın gelmesiyle dünyanın dönüp bir cennet olduğunu anlatıyor.

Nesimi iki dilde: azerice ve arapça, keza azerice ve farsça da mülemmeler yazmıştır. Bütün

bunlar şairin halklar arasındaki dostluğun gelişmesine hizmet ettiğini gösteriyor.

Tesadüfi değildir ki, arap yazarları Nesimi hakkında “Makamat-i Nesimi” adlı bir eser yazmış, fars aydınları da şairden sevgiyle bahsetmişlerdir.

Nesiminin “Elif lam” ve “Ters alfabe” adlı eserleri de ilgi çekmektedir. Bu şiirlerde her beyt, bazan ise her mısranın ilk kelimesi arap alfabesi sırasına uygun harflerle başlıyor.

Mesela:

Elif-Ela Gametin her kim görer bican olur;
Bey-Beşaret buldu her kim dilberi sultan olur;
Tey-Temenna veslini ettim niyazım bak budur,
Sey-Sena etmeklik için uş canım gurban olur.
Cim-Cümle hubların sultanı sensen, ey peri,
Hey-hüsn içre nigarım Yusif-i Ken'an olur.

ve i. a.

“Ters alfabe” de ise şiir alfabenin son harfiyle başlayıp ilk harfe doğru gidiyor. Bu şiirler bazan arap alfabesi harflerinin sayısına uygun olarak 28, bazan da fars alfabesinde olduğu gibi 32 harfi içine alıyor. İlgi çekecek bir nokta da şurasıdır ki, ilk defa Nesiminin eserlerinde gördüğümüz “Elif lam” ve “Ters alfabe” ile şiir koşmak usulü sonralar saz şairi aşık edebiyatında da geniş yayılmıştır. Biz hatta saz şairi Sayat Nova ve Aşık Alesker gibi ünlü sanatçıların da

“Elif lam” ve “Ters alfabe” adlanan divanilerine raslıyoruz.

Nesiminin eserlerinde, aşık edebiyatı deyişle-
rinde fazlaca istifade olunan bilmece tarzında
koşulmuş şiir nevisine de raslanıyor.

Aşıklar birbiriyle deyişme zamanı karşıdakine
“O nedir ki” diye sorup cevap istedikleri
gibi Nesimi de kendi muarızlarına hitaben bir-
çok sualler sorup bunların cevabını istiyor:

Niye dörd oldu suyu ırmağın?
Sekiz oldu kapısı uçmağın?
Tuba ağacının nedir yemişi?
Hak onu er yarattı yoksa dişi?
Huri gilman neden ibarettir?

Fark yalnız şurasındadır ki, saz şairi aşıklarda
bu sorular çok vakit dini karakterde olduğu hal-
de Nesimide felsefi karakterdedir.

Bütün bu olaylardan aydındır ki Nesiminin
yaratımı ağızdan ağza yayılan halk edebiyatı
ile yakından ilişkili olarak gelişmiş ve saz şairi
aşıkların yaratımına kuvvetli etki göstermiştir.

Kendi ana dilinde felsefi kasidenin ilk muvaf-
fakiyetli örneklerini veren Nesiminin methiye
ve mersiyeleri de var. Şair halkımızın edebiyat
tarihinde ilk defa müstezatlar, murabba ve ter-
cübentler de yazmıştır. Nesiminin rübaileri de
gerek üslup, gerekse fikir istikameti bakımından
orijinal ve değerlidir.

Şairin rübailerinde hurufilik fikirleri ve Faz-
lullaha Nesiminin münasebeti veciz ve mantıklı
bir dille ifade edildiği gibi felsefi görüşleri, hayat
ve kâinat hakkındaki düşünceleri de aydın şekil-
dedir.

Sevgi konusunda güzel rübailer yazan şair
kendi hayatıyla ilgili hadiselerden de bahset-
miştir.

Bazı edebiyat tarihçileri Nesiminin kendi di-
linde hurufilikten bahseden “Mukaddimetül ha-
kayik”adlı mensur bir eser yazmış olduğunu
belirtiyorlar. Fakat çeşitli elyazıları olan bu
eserin Nesimi tarafından kaleme alınmış olduğu
şimdilik ilmi şekilde isbat edilmiş değildir. Nesi-
mi eserlerinin şekil bakımından zenginliği ana
dilinde yaranmış Azerbaycan şiirinin kemale er-
mesinde önemli rol oynamıştır.

Nesiminin eserleri kendisi daha hayatta iken
Yakın Doğuda yayılmıştır. Şair Azerbaycanda,
Irakda, Küçük Asyada ve Suriyede olduğu za-
man onun şiirleri bütün bu memleketlerde sevile
sevile okunuyordu. Aradan çok geçmeden bu
eserler Orta Asyada ve Uygurlar arasında da
geniş şöret buldu.

Nesiminin ana dilinde yazdığı şiirler yukarıda
belirttiğimiz gibi sanat bakımından son derece

güzel olduğundan kendisinden sonra gelen azeri şiirinin gelişmesi üzerinde kuvvetli etki gösteriyor. Şah İsmayıl Hatayi, Habibi, Fuzuli ve hatta Vakıf gibi ünlü sanatçılar bile Nesiminin etkisinden yakayı kurtaramamışlardır. Hele 15 ci yüzyılın evvelerinde yaşamış Cihanşah hakiki ana dilinde yazdığı şiirlerinde Nesiminin izinden gitmiş, ona nazireler yazmıştır. Azerbaycan edebiyatında Nesimi yaratımının etkisi iki yönde devan etmiştir. Şairin hurufi görüşlerini kabul eden şairlerden Halili, Süruri, Tüfeyli ve başkaları Nesimi konularını tekrar ve tekrar kaleme alarak sembolik ifadeleri hurufi manasında kullanmışlar. Fakat hurufi olmayan şairler Nesiminin edebi irsinden sanat öğrenmiş, onun görüşleriyle ilgili ifadeleri sembolik mânasında değil, asıl mânasında kullanmışlar.

Nesiminin edebi irsi Hatayiye daha kuvvetli tesir göstermiştir. Şah İsmayıl Hatayi, Nesimi yaratımının ilk devrinde Aliye ve Alinin evladına ithaf ettiği şiirlere tekrar ve tekrar benzetmeler yazmış, şairin hurufi ifadelerinden de faydalanmıştır. Hatayi Nesimiye Mensur Hallaçla aynı gözle bakarak defalarca şairin ölüm faciasından bahsetmiş ve kendisini Hüseyini diye hatırlamıştır. Asıl bu sebeptendir ki, sonraki kâtipler onların şiirlerini daha çok karıştırmışlar.

Nesiminin tesiri Habibinin yaratımında da müşahade ediliyor. Fuzuli de yaratımının ilk devresinde Nesimiden çok şey öğrenmiş, onun ilk defa olarak şiirimize getirdiği şairane ifadelerden geniş istifadeler etmiştir.

Nesimi daha 15 ci yüzyılda türk edebiyatına kuvvetli etki yapmıştır. Şeyhi, Zati, Necati gibi tanınmış türk şairlerinin yaratımında Nesimi irsinin kuvvetli etkisi vardır. Daha sonralar Nesiminin eserleri bektaşiler arasında büyük ilgi ile okunarak bugüne kadar kendi etkisini gösteriyor.

Nesiminin yaratımı türkmen şairlerine de kendi etkisini göstermekten geri kalmamıştır. Mahtumkulunun Durdu şairler müşaasesinde Nesimi faciasından bahsediliyor.

Nesiminin özbek şairlerine etkisi büyüktür. Ünlü özbek şairi Lutfi, bilhassa Alişir Nevai Nesimi yaratımından çok şey öğrenmişler. Hiç te rasgele degildir ki, şairin ölüm faciası hakkında Sultan Hüseyin Baykaraya sunulan "Mecalisül Uşşak" eserinde geniş bilgi verilmiştir.

Dahi özbek şairi Alişir Nevai defalarca Nesimiden bahsetmiş, bilhassa kendisinin "Nesaim-ülmahabba" eserinde şairin güzel sanatkar olduğunu belirtmiştir.

Nevai, Pehlivan Mehmetle bir müsahabesinden bahsederek Şöyle diyor: "Pehlivan bana: "Türk-gu şairler içersinde kim büyük sanatçıdır?—diye

sormuştu. Ben de cevap verdim ki, Lutfi. O ise dedi ki: “Neden Seyit Nesimi’yi demiyorsun? Ben de cevabında: “Hatırıma gelmedi” dedim.

Birtek bu müsahabeden anlaşıldığı gibi 15 ci yüzyılın sonlarında yalnız Nesiminin ölüm faciası hakkındaki rivayetler değil, onun eserleri de Orta Asyada o kadar geniş yayılmıştı ki, kendisinin türkçe konuşan şairler içersinde en büyük sanatçı olduğunu o devrin aydınları itiraf ediyorlardı.

Orta Asyada Nesimi divanlarının elyazısı şeklinde geniş yayılması da kendisinin bir sanatçı gibi büyük ün kazanmış olduğunu tasdik ediyor.

Nesiminin zengin yaratımı ilk defa şark tezkereleri ve tarihçilerinin dikkatini çekmiştir. Arapça, farsça ve türkçe yazılan tezkerelerde şairin facialı ölümünden bahsedilip şiirlerinden örnekler verildiği gibi bazı yaratım meseleleri de inceleniyor. Batı Avrupa Türk ve rus şarkiyat bilginleri de şairin edebi irsini öğrenmek alanında faydalı çalışmalarda bulunmuş, hayatı ve eserleri hakkında bilgi verip kendisini tanıtmıya gayret etmişler. Bu böyle olmakla beraber onlar Nesiminin humanizmini, ortaçağ görüşlerini tenkit ettigini, dini hükümlere karşı menfi durum almış olduğunu gölgede bırakmışlarsa da kendisinin büyük bir sanatkâr olduğunu her zaman ayrıca saygı ile belirtmişler.

Şairin eserleri elyazısı şeklinde geniş yayılmış olsa da, dini görüşlere aykırı olduğu için çok az basılmıştır.

Nesiminin irsi yalnız Sovyet bilginleri tarafından düzgün öğreniliyor ve Yakın Doğudaki bugünkü incelemeler üzerinde müsbet etki yapıyor.

Şairin büyük insanseverliği ve Yakın Doğu edebiyatına getirdiği ilerci fikirler bugün bile kendi önemini koruyor. Bunun içindir ki Azerbaycan halkı kendi büyük şairinin 600 cü doğum yılını önümüzdeki 1973-te törenlerle kutlayacaktır. Büyük sanatçının bu jubilesi kendisinin edebi irsi ve yaratımının geniş ölçüde incelenip öğrenilmesine yol açacaktır.

Һәмид Араслы

ИМАМЭДДИН НӘСИМИ

(Түрк дилиндә)

Тәрчүмә едәни *Ч. Чаббаров.*

Редактору *Шәфәғ Сона.*

Рәссамы *А. Гәдилов.*

Бәдин редактору *Н. Нәсиров.*

Техники редактору *С. Әһмәдов.*

Корректору *Ч. Бағыров.*

Җыгылмага верилмиш 12/Х-1972-чи ил. Чап
имзаланмыш 30/Х1-1972-чи ил. Қағыз фор-
маты 60×90¹/₃₂. Қағыз № 1. Физики чап
вәреғи 2. Шәрти ч. в. 2. Учот нәшр. вә-
рәғи 2.5. Сифариш № 725. Тиражы 3000.
Гижмәти 23 гәп.

Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин
Дөвләт Нәшријат, Полиграфија вә Китаб
Тичарәти Ишләри Комитәси.
Азәрбајчан Дөвләт Нәшријаты, Бақы,
Һүсү һачыјен күчәси, № 4.

26 Бақы комиссары адына мәтбәә, Әли
Бајрамов күчәси, № 3.

